

**SHAXS IJTIMOIYLASHUVIDA MAHALLA VA BOSHQA DAVLAT,
NODAVLAT TASHKILOTLARINING HAMKORLIGI**

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat
instituti "Madaniyatshunoslik" mutaxassisligi
2-bosqich magistranti Mavlonova Sarvinoz*

Annotatsiya: Ma'lumki, hozirgi vaqtda keng jamoatchilik orasida psixologiya haqida, psixologik xizmat haqida ko'p gap yuritiladi. Ushbu maqolada shaxs ijtimoiylashuvida mahalla va boshqa davlat, nodavlat tashkilotlarining hamkorligi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: *shaxs ijtimoiylashuvi, psixologik xizmat, ta'lim va tarbiya jarayoni, shaxs tarbiyasi, bola ijtimoiylashuvi, pedagogik xodisa, oila a'zolari, oilaviy munosabatlar, mulk to'plash.*

Bugungi kunda joylardagi mahalla raislarining oila, xotin-qizlar va ijtimoiyma'naviy masalalari bo'yicha o'rinbosarlarining faoliyatiga hamda oila va oilada psixologik muhitni sog'lomlashtirish yo'nalishiga alohida e'tibor qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Psixologik xizmatni tashkil qilish, uni amalga oshiruvchi xodim shaxsi va uning professional etik jihatlari nimalardan iborat? Aholi o'rtasida psixologik xizmatni tashkil qilish, fuqarolar o'rtasida psixologik xizmatni amalga oshirish, muassasalarning tegishli lavozimlariga nomzodlarni qidirib topish, ulardan munosiblarini tanlab olish va bu borada amaliy psixodiagnostikadan o'rinli foydalanish - o'ta muhim, mas'uliyatli hisoblanadi. Bu ish o'ziga xos maxsus ma'lumot, kasbiy mahorat talab qiladi. Chunki, bu o'rinda gap inson taqdiri, xalq manfaatlari, yurt kelajagi ustida boradi.

Oilaga yordamni har xil soha egalari beradilar. Bularga seksologlarni, xuquqshunoslarni, psixologlarni, psixiatrlarni, narkologlarni, pedagoglarni va sh.k.

kiritamiz. Hozirgi vaqtda oila va oilaviy munosabatlar haqida bilim berish muhim vazifalardan biri bo'lib turibdi. Bunday vazifani oilaga psixologik xizmat ko'rsatish markazlari va boshqa shu sohaga kiruvchi yo'nalishlar bajarishi lozim. Bu jarayonda psixologik maslaxat berish o'z oldidagi masalalarni hal qilishda katta qiyinchiliklarga to'g'ri kelayapti. Psixologik xizmatni bir xil 24 tushunib bo'lmaydi. Uning ikkita umumiy bo'lgan ta'rifi mavjud. Ularda psixologik xizmatni vazifalari va muammolarni yechish yo'llari ko'rsatilgan.

Birinchi, psixologik xizmat ijtimoiy yo'nalishni: sog'liqni saqlash, ishlab chiqarish, oila mustahkamligi va boshqalarni psixologik jihatlardan ta'minlab beradi. Bu jarayonni boshqacha so'z bilan aytganda amaliy psixologiya deb yuritamiz.

Ikkinchi, psixologik xizmat maxsus tashkilotlar tizimini ham belgilaydi. Shu xizmatga muxtoj bo'lganlarga xizmat ko'rsatadi. Psixologik xizmatni asosiy maqsadi odamlarga xizmat ko'rsatish, odamlarni bunga bo'lgan ehtiyojini qondirish hisoblanadi. Shunday qilib aytish mumkinki odamlarga maqsadga ko'ra xizmat ko'rsatishni "Psixologik xizmat" deb ataladi. Demak psixologik xizmat – bu psixologik yordamni keng ko'rinishidir. Psixologik xizmat orqali shaxslarga psixologik yordam beriladi. Psixologik xizmat haqida ko'plab ta'riflar berilgan. Deylik I. V. Dubrovina o'z fikrini bildirib shunday yozadi "Psixologik xizmat - integral xodisadir, u to'rtta yo'nalishni o'zida aks etdiradi, ya'ni ilmiy, tajriba, amaliy va tashkiliy".

Bugungi kunda ta'lim va tarbiya jarayonini olib boruvchi tashkillashtiruvchi ishtirokchilardan bo'lgan eng avvalo oila so'ng maktab va mahalla va nodavlat tizimlaridan barkamol "shaxs" larni shakllantirish talab etiladi. Shaxs tarbiyasi o'z navbatida, uning jamiyat hayoti bilan muhim aloqadorligini nazarda tutadi.

Shaxs- jamiyat mahsuli bo'lib u inson ijtimoiylashuv jarayoni bilan uzviy bog'liq pedagogik xodisadir. Bola ijtimoiylashuvini tashkil qilmasdan turib shaxs shakllanishini ta'minlab bo'lmaydi. Demak, inson tarbiyasida uni shaxs darajasiga

olib kelishda ijtimoiylashuv juda katta o‘rin tutadi. Bola ijtimoiylashuvi esa eng avvalo, oilada kechadi. Mana shu inson ijtimoiylashuvi jarayonida ilk eng muhim va tabiiy bog‘in sifatida oilaning pedagogik o‘rni hamda ahamiyati betakror hisoblanadi.

Oila va uning o‘ziga xosliklari. Oila shaxs tarbiyasida, boshqa ijtimoiy institutlar bilan taqqoslaganda, eng muhim vazifalarni bajaradi. Chunki aynan oilada individual qobiliyatlar, shaxsiy, kasbiy qiziqishlar, axloqiy me‘yyorlar shakllanadi. Oila omili insonga bugun umri davomida ta‘sir etadi. Ijtimoiy jihatdan oila inson turli ijtimoiy maqomlarni egallaydigan jamoa hisoblanadi. Oila insonning o‘z-o‘zini belgilab olishiga, uning ijtimoiy-ijodiy faolligini oshirishiga yordam beradi.

“Oilaviy munosabatlar - oliy qadriyat” deb hisoblangan bizning Respublikamizda oilaning ijtimoiy maqomi nihoyatda baland bo‘lib, u o‘z mavqiyini hozirgacha saqlab kelmoqda. O‘zbek oilasida zaruriy tarbiyaviy omil vako‘nikmalar avloddan- avlodga o‘tib kelmoqda. Ko‘p bolali o‘zbek oilalarida patriarxal tartibning saqlanishi oiladagi munosabatlarning barqarorligini ta‘minlagan. Biroq bugungi kunda oila inqirozi ko‘pgina oilalar, shu jumladan, o‘zbek oilalariga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Oila a‘zolari sonining qisqarishi, avlodlarning uzoqlashuvi muammosining kuchayishi munosabati bilan, oilaviy munosabatlarni shakllantirish masalasi borgan sari muhim ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Oila bugungi kunda yuksak malakali psixolog, ijtimoiy pedagoglar yordamiga muhtoj bo‘lib qolgan.

Oila ikki yo‘nalishda mavjud bo‘ladi: kichik ijtimoiy guruh. sifatida va ijtimoiy institut sifatida. Birinchi holatda, oila qarindoshlik asosida tuzulgan va birga yashash bilan birlashtirilgan hamjamiyat bo‘lsa, ikkinchi holatda esa, insonlarning kundalik hayoti kechadigan ijtimoiy institutdir.

Jamiyatda oila bir nechta funksiyalarni bajaradi:

Reproduktiv funksiya. Bu funksiya naslni davom ettirish bilan bog‘liq. Hozirgi kunda O‘zbekistonda serfarzand oilalarning mavjudligi bilan bir qatgorda, oila

a'zolari sonining qisqarishi ham kuzatilmoqda. Bu hodisalar, asosan, moddiy-iqtisodiy qiyinchiliklar, ma'naviy inqiroz, yosh oilalarning ota-ona uyidan ajralib chiqishi, tibbiy xizmatning darajasi, ekologiyaning inson salomatligiga ta'siri bilan izohlanadi.

Iqtisodiy funktsiya. Ma'lum bir oila a'zolari tomonidan boshqalari uchun moddiy mablag'lartopilishi, voyaga yetmaganlar vaqariyatlarni moddiy ta'minlash, pul mablag'larini to'plash iqtisodiy funktsiyaning asosini tashkil qiladi. Zamonaviy bozor munosabatlari mulk to'plash, mulkka ega bo'lish, meros masalalarida oilaning iqtisodiy vazifasi faollashuvini talab qiladi.

Ijtimoiylashuv funktsiyasi. Oila bola shakllanishiga ta'sir qiluvchi birinchi va asosiy ijtimoiy guruh hisoblanadi. Oilada ota-ona va bolalarning tabiiy-biologik hamda ijtimoiy aloqalari uzviy bog'lanib keladi. Oila mikromuhit sifatida bolaning ruhiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Oilaning vazifasi bolani asta-sekinlik bilan jamiyatga tayyorlashdir. Oilada insonga ta'lim va tarbiya beriladi, uning aqliy, ijodiy qobiliyatlarining rivoji sodir bo'ladi. Aynan oilada bola mehnat qilishgava mustaqillikka o'rganadi.

Xo'jalik-maishiy funktsiya. Oila jamiyatning asosiy va doimiy xo'jalik negizidir. Unda oila a'zolarining jismoniy holati bir maromda ushlab turiladi kasallar vaqariyalarga g'amxo'rlik qilinadi. Ilm-texnika taraqqiyoti jadal rivojlanayotgan bizning asrimizda oilaning kundalik yumushlari (ovqat pishirish, uy tozalash, kir yuvish, kiyim tikish va boshqa) maishiy xizmat ko'rsatish korxonalarini zimmasiga yuklatilmoqda.

Tarbiyaviy funktsiya. Biz bu funktsiyani alohida ajratib ko'rsatamiz, chunki u bolaning ilk ijtimoiylashuvi jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bola shakllanishiga atmosfera va iqlimning ham ta'siri bor. Tarbiyaning eng muhim vositalaridan biri shaxsiy namunadir. Yuqorida, "Tarbiya ijtimoiy institut sifatida" deb nomlangan qismda, tarbiyaning jamiyat va davlat taraqqiyotidagi o'rni to'g'risida to'liq to'xtab o'tgan edik.

Oilaning ijtimoiy maqomi. Oilaning jamiyatda moslashuvining ko'rsatkichi

uning ijtimoiy maqomi, ya'ni oilaning bugungi kundagi holati hisoblanadi. Oila maqomi oila a'zolarining individual tavsiflari majmuasidan shakllanadi. Oilaning to'rtta ijtimoiy maqomi mavjuddir. Ular: ijtimoiy-itstisodiy, ijtimoiy-ruhiy, ijtimoiy- madaniy hamda vaziyatli-rolli maqomlardir.

Ijtimoiy-iqtisodiy maqom oilaning moddiy holatini belgilaydi. Bu oila daromadlari, yashash ko'rsatkichlarini o'z ichiga oluvchi moddiy ta'minlanganlikdir. Daromadlar yuqori, o'rtta va past bo'lishi mumkin.

Yuqori daromad va yashash sharoitlari darajasi nafaqat maishiy ehtiyojlarni qondirish imkoniyatini beradi, balki boshqa xizmatlardan foydalanishga ham zamin yaratadi.

O'rtta daromad va yashash sharoitlari, minimal ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish bilan bir qatorda, dam olish, qo'shimcha ta'lim va boshqa xizmatlardan foydalanishga ham zamin yaratadi.

Past daromad va yashash sharoitlari darajasi belgilangan me'yorlardan past, ovqat, kiyim-kechak yashash joyi to'lovi kabi masalalarda ,ham muammo chiqib turadi.

Psixologik maqom - bu oiladagi psixologik iqlim. Yaxshi iqlim emotsional yaxshilik hamkorlik teng huquqlilik bilan tavsiflanadi. Yomon, noxush iqlim esa nizo- janjallar ko'pligida, emotsional noqulayliklarda namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy-madaniy maqom - ta'lim darajasi, yurish-turish madaniyati, an'analarni saqlab qolish va o'tkazish vazifasi, qiziqishlarning keng doirasi, rivojlangan ma'naviy extiyojlar, dam olish va mayishiy hayotning birgalikdagi shakllari bilan tavsiflanadi.

Oilaning ijtimoiy moslashuvi bo'yicha tadqiqot o'tkazish uchun ijtimoiy pedagogika va uning xususiyatlarini bilish, ularga baho berish lozim. A.K. Munavvarovning fikricha, oilaning tarbiyaviy funksiyasining darajasi uning uch yo'nalishda bo'luvchi tuzilmasiga bog'liq.

Bu yo'nalishlar demografik: ko'p bolalilik kam bolalilik ikki yoki uch avlodning birgalikda yashashi, ota-onalarning ikkalasining ham bo'lishi, oila

a'zolarining ta'lim olganliklari darajasi, bolalarni tarbiyalashda vazifalarni taqsimlash. oila tarbiyasining o'ziga xosligi, shuningdek oilaning muhim xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

Oila tipologiyasi ijtimoiy moslashuv darajasi bo'yicha farq qiluvchi to'rtta kategoriya asosida shakllanadi:

Tinch, baxtli oilalar o'z vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshiradilar, o'z bolalarining ehtiyojlariga tez ko'nikadilar. Muammo paydo bo'lib kelsa, ularga bir karra yordam ko'rsatish kifoya.

Xavfi bor oilalarda adaptativ qobiliyatlar birmuncha pastroq. Ular bola tarbiyasini qiyinchilik bilan eplaydilar va ijtimoiy pedagog yordami hamda nazoratiga ehtiyoj sezadilar.

Notinch oilalar xayotiy faoliyatning biror-bir sohasida past ijtimoiy maqomga ega bo'lib, ular o'zlariga yuklatilgan vazifalarni bajara olmaydilar. Bunday oilalarning adaptativ imkoniyatlari past bo'lib, ularda bola tarbiyasi jarayoni katta qiyinchiliklar bilan sekin kechadi. Bu oila turi uchun ijtimoiy pedagogning faol yordami zarur. Muammolari harakteridan kelib chiqib, pedagog ularga pedagogik yoki psixologik yordamlar ko'rsatadi.

O'smir psixologiyasining shakllantishida aka, opalar, uka-singillar o'rtasida konstruktiv va destruktiv o'zaro munosabatlar ta'siri ham mavjudligini olimlar ta'kidlaganlar. Antonov.A. T.B.Andireva, E.G'G'oziyev, G'.B.Shoumarov va boshqalar. Insonning muhim xususiyatlaridan biri uning ijtimoiy mavjudot ekanligidir. Inson o'zining ehtiyojlarini qondirish maqsadlarida o'zi kabi insonlar bilan birlashishga intiladi. Insonning ijtimoiylashuvi sun'iy harakter kasb etib, u shaxs sifatida boshqa insonlar o'rtasidagina shakllana oladi. Agar u insoniy munosabatlarda holi bo'lsa, o'zidagi yovuzlik va hayvoniy tabiatdan xalos bo'la olmaydi. Insondagi bu fazilatni Abu Nasr Farobiy quyidagicha ifodalaydi: "har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, U bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj

tugʻiladi, shu sababli yashash uchun zarur boʻlgan kishilarni bir- birlariga yetkazib beruvchi va oʻzaro yordamlashuvi orqaligina odam oʻz tabiati

boʻyicha intilgan yetuklikka erishishi mumkin. Bunday jamoa aʼzolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va yetuklikka zarur boʻlgan, narsalarni yetkazib beradi. Shuning uchun inson shaxslari koʻpaydilar va yerning aholi yashaydigan qismiga oʻrnashdilar, natijada inson jamoasi vujudga keldi”.²

Maktab yoshidagi bolalar bilan ijtimoiy pedagogik ish olib borish, maktabgachataʼlim muassasalaridagi ijtimoiy pedagogik ishdan tubdan farq qiladi. Mazkur faoliyat oʻquvchilarning doimiy kamol topishlari va taʼlim olishlari bilan bogʻliq boʻlib, oʻquvchilarning taʼlim muassasasiga muvafaqqyatli moslashuvidan, ularni jamiyatning faol aʼzosiga aylanishigacha boʻlgan murakkab davrni oʻz ichiga oladi. Soʻngi yillarda Respublikamizda maktab oʻquvchilari bilan ijtimoiy pedagogik ish olib borish yanada keng rivojlanmoqda. U qisman moziy tajribasi, qisman zamonaviy pedagogik tibbiy, psixologik yuridik faoliyat turlariga tayanib ish olib bormoqda. Ayni vaqtda pedagogik jamoalarda nafaqat taʼlim-tarbiya masalalari, balki oʻquvchining boshqa bir qator ijtimoiy muammolari ham halqilinmoqda.

Ijtimoiylashuv nafaqat shaxsning jamiyatga qulayliklarga ega boʻlishini, balki shaxsning muayyan axloqiy va etnik qoidalarni egallashini ham nazarda tutadi. Shuborada mahalla ijtimoiylashuvining muhim mexanizmi hisoblanadi. Chunki unda:

- har bir inson amal qilishi kerak boʻlgan muayyan axloqiy qonunlar ishlab turadi;
- muomala bir qator axloqiy tamoyillarga asoslanadi;
- hokimiyatga ishonch va xizmat, shaxsiy namuna kuchi, kattalarga hurmat, bolalarga gʻamxoʻrlik;
- axloq va jamoatchilik tarbiyasi amaliy faoliyatga kiritish orqali amalga oshiriladi;

- ommaviy ong qadriyatlari mahalladan oilaga va shaxsga uzatiladi;
- aloxida shaxs hayotining asosiy bosqichlari jamoaning barcha a'zolari tomonidan kuzatuvda bo'ladi.

Aloxida tarixiy davrlarda an'anaviy hayotiy me'yorlarning buzilishiga urinishlar amalga oshirilganligiga qaramay mahalla bunga qarshilik ko'rsatdi va an'ana, odatlarning saqlanib qolishiga yordam berdi.

Mahalla maktablarida tahsil olayotgan yuqori sinf o'quvchilarining ijtimoiy va ma'naviy qiyofalari ham ancha o'zgarib qoldi. Ularning aksariyati muassasa, maktablarda tashkiliy ish tajribasiga egalar. Oqsoqollarning aksariyat qismi savodxon, ularning ba'zilari ilmiy darajaga egadirlar. Mahalla insonlarning axloqiy birlashuvi markazi bo'lishni davom ettirmoqda. Bu avvalambor, mahalla qo'mitalari faoliyatlarining asosiy yo'nalishlaridan biri-ijtimoiy mehnatni, shu jumladan, obodonlashtirish bo'yicha ishlarni tashkil qilishda namoyon bo'ladi. Bunday ishlarning asosiy turlari: ariqlarni tozalash, daraxtlarni kesish, axlatni chiqarish kabi hasharlardir. Bundan tadbirlar, asosan, Navro'z, Ramazon, Qurbon hayitlari, Mustaqillik kunlari oldidan o'tkaziladi. Hashar yo'li bilan uylar, klublar, oshxona, masjidlar bunyod etilmoqda.

Uning muhim an'analardan biri mehr-muruvvat ko'rsatish u quyidagi ko'rinishi namoyon bo'ladi: jamoaning g'amxo'rliqi, qo'shnilarning kasal, keksa va mintqalarga yordam ko'rsatishi;

- o'ziga to'q kishilarning kam ta'minlangan qarindoshlariga va qo'shnilariga moddiy yordam bershli;
- oqsoqol va mahalla qo'mitasi tomonidan boquvchisini yo'qotgan va qariyalarga yordam ko'rsatishi va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, mahalla hozirda zamonaviy jamiyat hayotining ijtimoiy tizimida o'z o'rnini topgan. Milliy va etnik an'analarni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. O'zbekiston siyosati bu an'anaviy institutningyanada samarali faoliyat yuritishiga yangi zaminlar yaratdi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abidov B.K. Maktabgacha ta’lim (xorijiy mamlakatlar tajribasi) // Zamonaviy ta’lim, 2017, -№ 11.
2. Abu-l-Qosim Mahmud az-Zamaxshariy. Nozik iboralar /sharhlar muallifi va tarjimon U. Uvatov/. Nashrga tayyorlovchi Asad Dilmurod. – T.: Kamalak, 1992. -B. 25-45 14. Akramova Sh., Salomov N. Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish omillari. – T.: Ma’naviyat, 2015. – 30 b.
3. Anvar Hojiahmad. Jannat kaliti. –T.: Movarounnahr, 1998.-B. 208
4. Buyuk allomalarimiz // Tahrir hay’ati: H.S. Karomatov, Z. Husnitdinov, A. Mansurov va boshq.; mas’ul muharrir: Z. Islomov. – T.: Toshkent islom universiteti, 2002. – B. 57
5. Zunnunov A. Pedagogika nazariyasi. –Toshkent: “Aloqachi”, 2006. – 164b.
6. Jo‘rayev N. Ma’naviyat – inson qalbining sarchashmasi. – T.: Ma’naviyat, 2015. – 30 b.
7. Yo‘ldoshev J., Hasanov S. “Avesto”da axloqiy-ta’limiy qarashlar. –T.: O‘qituvchi, 1992, -B. 24

